ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА ЯК ЕКОНОМІЧНИЙ ПРІОРИТЕТ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Н. Зеліско, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-2467-5585

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/10.31734/economics2019.26.077>

Зеліско Н. Продовольча безпека як економічний пріоритет аграрної політики України

Досліджено проблеми формування продовольчої безпеки. На основі вивчення й узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду визначено її суть, складові, показники та механізм забезпечення. Досліджено класифікацію груп та ієрархію показників стану продовольчої безпеки держави. Визначено вплив зростання ефективності функціонування агропродовольчої сфери на стан продовольчої безпеки держави. Досліджено алгоритм формування і реалізації політики продовольчої безпеки.

Розглянуто проблему продовольчої безпеки з точки зору економічної безпеки, а також необхідність її розвитку. Визначено та охарактеризовано продовольчу безпеку через її складові. Подано оцінку стану розвитку продовольчої безпеки країни із визначенням основних проблем на макро- та мезорівнях. Наведено визначення продовольчої безпеки країни на макроекономічному та мікроекономічному рівнях. Розглянуто складові та принципи формування продовольчої безпеки. З'ясовано основні виміри продовольчої безпеки. Розглянуто національні особливості продовольчої безпеки та загрози їй. З'ясовано, що процес формування і реалізації аграрної політики продовольчої безпеки повинен розпочатися з дослідження складу харчових продуктів, де на цій основі проводиться моделювання харчових раціонів та прогнозується фізіологічна потреба населення країни в харчових продуктах. З'ясовано, що з урахуванням експортних можливостей країни за окремими групами продовольчої продукції складаються баланси продовольчих ресурсів, які використовуються для розробки стратегії формування продовольчої безпеки. Характерним пріоритетом є моніторинг за характером змін, що відбуваються, їхня кількісна та якісна оцінка з метою підготовки відповідних рекомендацій та управлінських рішень. З'ясовано, що система моніторингу базується на поєднанні економічних і соціальних індикаторів з показниками, які відображають результативність діяльності органів влади з вирішення проблеми продовольчої безпеки.

Здійснено аналіз якісного компонента доступу населення України до продуктів харчування та реальних фінансових можливостей громадян. На основі ретельного вивчення вартості наборів продуктів харчування, згідно з методикою визначення прожиткового мінімуму в Україні, визначено низку аспектів, які не відповідають дійсності. На основі виявлених невідповідностей та розбіжностей розглянуто напрями поліпшення доступу населення до продовольства в якісному та фінансовому вимірах. Надано низку пропозицій щодо зміцнення продовольчої безпеки в Україні.

Ключові слова: продовольча безпека, економічна безпека, складові продовольчої безпеки, принципи продовольчої безпеки, особливості, продовольчої безпеки, національні особливості продовольчої безпеки.

Zelisko N. Food security as an economic priority of agrarian policy of Ukraine

The article considers problems of food security development. Basing on the study and extension of both domestic and foreign experiments, the research specifies essence of the problem, its formulation, indices and mechanism of providing. The work also explores classification of groups and hierarchy of indices of food safety conditions in the country. The research examines influence of increase of the efficiency of performance of agrarian food sphere on conditions of food safety of the country and suggests the algorithm of shaping and implementation of the policy of food safety.

The article investigates the problem of food security in terms of economic security, and the need for its development. Food safety is defined and described through its components. Assessment of the situation of food security is presented in terms of the main problems at the macro – and meso levels. The work describes components and principles of food safety, and gives their characteristics. The main principles include social aspect, complexity, consistency. The authors of the research show basic dimensions of food security. The main dimensions of food security suggest availability, access, stability, and use. The study considers national characteristics of food security and its threats. The main threats to food security includes imperfect system of quality control; reduction of solvency; unbalanced consumption of food; rise of prices of agricultural products; low consumption of animal products and livestock losses; dependence on imports of some certain food products. It is found that existence of those threats forces the necessity of public administration in order to maintain a sufficient level of food security in the country. The main threats to food security include negative changes in the factors external and internal environment that reduce the level of food security. It is confirmed that shaping and implementation of agrarian policy of food security should begin with a study of the consumed food. It can serve as a basis for modeling of food regions and forecasting of physiological need for food of the population. The research substantiates that, considering the country's export opportunities concerning some groups of food products, it is possible to form balances of food resources, used for development of the strategy food security maintenance. Monitoring of current transformations is a principal priority, as well

as its quantitative and qualitative assessment. It can be used to prepare appropriate recommendations and managerial decisions. The monitoring system is based on a combination of economic and social indicators with the indices that reflect performance of the authorities, responsible for food security.

The article analyzes a qualitative component of access of Ukrainian population to food products and real financial possibilities of citizens. Basing on a detailed study of the value of food sets in accordance with the methodology for determining the subsistence level in Ukraine, the work identifies a number of aspects that are not true. Considering the revealed discrepancies and differences, the authors of the article present directions to improve the access to food for the population, in particular in qualitative and financial dimensions. The research also supplies a number of proposals for strengthening of food security in Ukraine.

Key words: food security, economic security, food security components, principles of food safety, features, food security, national characteristics of food security.

Постановка проблеми. Однією з основних складових національної та економічної безпеки держави є її продовольча безпека. Поряд з іншими проблемами економічного розвитку в сучасних умовах проблема продовольчої безпеки стає все гострішою, має все вагомніше значення в структурі економічної безпеки. Сюди можна віднести продовольчу забезпеченість країн і регіонів, продовольчу незалежність, безпеку продовольства для життя та здоров'я населення, оскільки продукти життєдіяльності є важливим ресурсом країни. Вирішення проблем продовольчої безпеки та її забезпечення має важливе значення та може розглядатися на регіональному й державному рівнях. Необхідність підтримання продовольчої безпеки як складової економічної безпеки виникає у зв'язку із захистом державних інтересів, таких як соціальна стабільність, задоволення потреби в харчуванні, незалежність від імпорту, розвиток власного виробництва продовольчих товарів, створення резервних запасів для стабілізації продовольчого забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку теоретико-методологічних та організаційно-практичних засад розвитку національної аграрної політики зробили такі вчені, як В. Амбросов, В. Андрійчук, О. Бородіна, П. Гайдуцький, В. Геєць, О. Гойчук, Б. Данилишин, О. Дадій, М. Дем'яненко, С. Дем'яненко, В. Зіновчук, М. Калінчик, С. Кваша, І. Кириленко, М. Корецький, І. Лукінов, Ю. Лупенко, П. Макаренко, А. Малиновський, М. Малік, В. Мартянов, В. Месель-Веселяк, О. Могильний, Г. Мостовий, В. Нелеп, Т. Осташко, О. Онищенко, Б. Панасюк, Б. Пасхавер, Г. Підлісецький, П. Руснак, В. Рябоконь, П. Саблук, М. Сахачський, В. Ситник, В. Трегобчук, М. Хвесик, Є. Ходаківський, М. Хорунжий, Г. Черевко, В. Шиян, О. Шпишак, В. Юрчишин та ін. У своїх працях вони висвітлювали теоретичні аспекти продовольчої безпеки, її структуру, методи оцінки. Проте потребують додаткових досліджень і розробки

шляхи та інструменти підвищення продовольчої безпеки країни, забезпечення її на вищому рівні

Постановка завдання. Нашим завданням було дослідження класифікації груп та ієрархії показників стану продовольчої безпеки держави, визначення впливу зростання ефективності функціонування агропродовольчої сфери на стан продовольчої безпеки держави, побудова алгоритму формування і реалізації політики продовольчої безпеки.

Виклад основного матеріалу. Розуміння проблем і перспектив розвитку аграрної галузі у більшості політиків та громадян поверхове, засмічене штампами, нав'язане людьми, які ніколи не ставилися до аграрного виробництва як до власної життєвої справи. Здається, весь аграрний дискурс зведено до питання зняття мораторію з продажу землі. Водночас ми не маємо відповідей на багато запитань. Як працювати в цій сфері, щоб слова «продовольча безпека» перестали бути порожнім звуком? За яких умов народжується доглянуте польське, німецьке, канадське, французьке, австралійське село? Як забезпечити високі врожаї, не знищуючи при цьому екосистему країни?

На сьогодні можна виокремити такі ключові загрози продовольчій безпеці української держави:

- висока частка витрат домогосподарств на продукти харчування у структурі їхніх загальних витрат;
- висока диференціація вартості харчування за соціальними групами; сировинний характер експорту сільськогосподарської продукції;
- незбалансоване споживання продуктів харчування населенням;
- низький рівень споживання продуктів тваринного походження в енергетичному раціоні населення;
- імпортозалежність країни за окремими продуктами;
- повільне впровадження міжнародних стандартів та систем якості продуктів харчування.

Відповідно до стандартів ООН Україна є однією з найбідніших країн у світі. За даними соціологів, половині сімей грошей вистачає лише на їжу через різке зростання тарифів і цін, тому громадяни заощаджують буквально на всьому, борги по комуналці ростуть величезними темпами. Згідно зі звітом 2017 Global Hunger Index, зі 119 країн 43 мають низькі бали за шкалою індексу до 10. Приблизно половина з них знаходиться у Східній Європі та СНД. Решта країн – в Латинській Америці і Карибському басейні, Близькому Сході. До бідних віднесено й Україну, яка нині займає 63-й рядок рейтингу. Для порівняння: якщо Україна за останні роки (2014–2017 рр.) досить помітно опустилася в рейтингу, то за цей самий період Великобританія піднялася на 17 позицій і посіла у 2017 р. 3-тє місце; Німеччина піднялася на чотири позиції і займає 7-ме місце; Польща зберегла 27-ме місце; Угорщина втратила дві позиції й опинилася на 30-му рядку рейтингу; Росія, незважаючи навіть на усілякі санкції з боку ЄС, утратила лише одну позицію, зараз вона на 40-му місці. Як можна пересвідчитися, поки одні країни або демонстрували зростання, або утримували позиції, Україна стрімко опускалася вниз, тим самим погіршуючи свій рівень продовольчої безпеки за всіма критеріями [1]. На відміну від нашої держави у країнах Євросоюзу витрати на продукти харчування не перевищують 12 % всіх споживчих витрат, а основною затратною статтею у домогосподарствах ЄС є витрати на житло та енергоносії, на які припадає майже чверть таких витрат (див. рис.).

Якщо врахувати, що в Україні налічується понад 16 млн домогосподарств, кожне з яких у середньому налічує 2,58 людини [9], то дохід на одне домогосподарство становить близько 4600 грн/міс., з яких на продукти йде 1850 грн/міс. [3], що розходиться з іншими реальними даними, згідно з якими на продукти харчування українці витрачають приблизно 57–60 % доходу. Ціни на продукти харчування в Україні фактично зрівнялися з європейськими й продовжуватимуть безупинно зростати [2]. Але в будь-якому разі висновок один: чим більший відсоток, який йде на їжу в загальному доході середньостатистичної сім'ї, тим бідніша держава [5].

Забезпечення продовольчої безпеки визначено як один з основних напрямів державної політики з питань національної безпеки в економічній сфері [6]. Стратегією національної безпеки України передбачено необхідність забезпечення послідовності у здійсненні земельної реформи, забезпечення на практиці пріоритетного розвитку агропромислового комплексу як основи продовольчої безпеки держави [8, с. 169–171]. Проте зазначені законодавчі акти мають суто декларативний характер і не визначають чітких механізмів управління системою продовольчої безпеки. Відсутні визначення об'єктів і суб'єктів управління, їхніх функцій і завдань, методів управління, комплексних критеріїв та інтегрованих показників оцінки ефективності державного регулювання системи продовольчої безпеки і загалом системи моніторингу виконання прийнятих стратегічних рішень [7; 10].

Рис. Частка витрат на харчування у сукупних споживчих витратах домогосподарств в окремих країнах світу.

Для продовольчої безпеки характерні певні принципи формування:

соціальність (цільова спрямованість на задоволення харчових потреб людини);

комплексність (одночасний вплив на всі складові системи);

системність (всебічний підхід до вирішення економічних, соціальних, екологічних та інших аспектів проблеми продовольчої безпеки);

адекватність у виборі регуляторів (неодноразовість їх дії на різних етапах розвитку економічної системи та в умовах зміни кон'юнктури внутрішнього і зовнішнього ринків);

стійкість системи (обов'язкове дотримання вказаних принципів незалежно від зміни зовнішнього середовища).

Проблема продовольчої безпеки має вирішуватися не лише на національному, а й на регіональному рівні [4]. Це зумовлено нерівномірністю соціально-економічного розвитку окремих територій держави, що є наслідком значних відмінностей в природно-кліматичних умовах, виробничо-економічному потенціалі.

Формуючи політику зовнішньої торгівлі аграрною продукцією з метою розвитку аграрного потенціалу, необхідно здійснити диверсифікацію географічних експортних ринків і товарної структури аграрного експорту за рахунок зростання частки перероблених продуктів харчування, а також розширити коло експортерів аграрної продукції та продуктів харчування через збільшення кількості малих і середніх виробників та переробників [11]. Окремий напрям може зайняти зростання експорту до країн ЄС за рахунок органічної продукції. При цьому слід зазначити, що структура вітчизняного експорту аграрної продукції має характерну ознаку – внутрішньогалузеву спеціалізацію, зокрема, рослинництво (близько 70 % виробленої сільськогосподарської продукції). У структурі валової сільськогосподарської продукції найважливіше місце займають зернові та зернобобові культури (26,5 %), технічні культури (19,4 %), овочі (18,1 %), тваринництво (30 % виробленої сільськогосподарської продукції) представлене вирощуванням худоби та птиці (14,1 %), виробництвом молока (11,5 %) та яєць (3,6 %). Україна є одним із найбільших світових виробників та експортерів сільськогосподарської продукції, вирощуючи понад 60 млн т зернових та понад 10 млн т насіння соняшнику на рік, є провідним світовим експортером соняшникової олії (56 % світового експорту).

Реалізація аграрної політики продовольчої безпеки передбачає необхідність забезпечення тісної взаємодії між усіма суб'єктами, що відповідають за процес її формування.

Висновки. Формування загальнодержавної та регіональної продовольчої безпеки є ключовим пріоритетом аграрної політики. Вплив на агропродовольчу сферу, яка формує пропозицію на продовольство, доповнюється заходами стимулювання попиту на нього шляхом реалізації соціальних програм, метою яких є забезпечення достатнього рівня харчування усіх категорій населення, забезпечення ефективної зайнятості, демонополізації продовольчого ринку, здійснення цінової політики щодо обмеження рентабельності й торговельних націнок на базові продукти харчування до економічно обґрунтованого рівня.

Бібліографічний список

1. Global Hunger Index 2017. URL: <http://www.global-hungerindex.org/pdf/en/2017.pdf> (дата звернення: 20.07.2019).
2. Волченко Н. В. Продовольча безпека: теоретичні аспекти та реалії сьогодення. *Система національного менеджменту в контексті інтеграційного виміру*: монографія. Суми: ПП Вінниченко М. Д., ФОП Литовченко Є. Б., 2014. С. 38–57.
3. Державна служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 25.07.2019).
4. Смець Ю. Г. Конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції у контексті продовольчої безпеки України. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки*. 2012. Вип. 5, т. 3. С. 116–120.
5. Індекс продовольчої безпеки країн світу. URL: <http://gtmarket.ru/ratings/global-food-security-index/info> (дата звернення: 25.07.2019).
6. Кліменко О. В. Напрями забезпечення продовольчої безпеки України. URL: www.economy.in.ua (дата звернення: 20.07.2019).
7. Петрушенко К. І., Григорьев Є. О., Павленко Г. М. Продовольча безпека в структурі сучасної економічної системи України. *Вісник Одеського національного університету*. 2017. Т. 22, вип. 1 (54). С. 51–54.
8. Пчелянська Г. О. Бідність населення та її вплив на формування продовольчої безпеки. *Бізнес Інформ*. 2017. № 8. С. 167–172.
9. Статистичний щорічник України за 2016 рік. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 25.07.2019).
10. Тринько Р. І. Продовольча безпека: аналітична діагностика: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2010. 168 с.
11. Шевченко Н. О. Продовольча безпека як політичний та економічний пріоритет держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 3. С. 111–113.

Стаття надійшла 02.08.2019